

Iz arhivskih fondov in zbirk

Slovenica s konca 18. stoletja v župnijskem arhivu Vipava

BORIS GOLEC

Župnijski arhiv v Vipavi vsekakor sodi med bogatejše župnijske arhive na Slovenskem, zlasti glede na obseg ohranjenega gradiva in nekoliko manj po starosti najstarejših dokumentov. Videti je namreč, kot da bi do temeljitega čiščenja ali uničenja prišlo nekako v začetku 17. stoletja, proti koncu reformacije, ki je v trgu in okolici doživela močan odmev.¹ Kakšno zvezo, če sploh kakšno, imata z omenjeno arhivsko cezuro reformacija in protireformacija, je vprašanje, na katero za zdaj nimamo jasnega odgovora. Sklepamo lahko, da je bilo starejše arhivsko gradivo uničeno že prej, skoraj gotovo med beneško vojno 1508-1516, ko je celotna Vipava pogorela.²

Drugačno usodo kot starejše gradivo je doživljal župnijski arhiv od 17. stoletja do danes. Ohranilo se je namreč gradivo s številnih področij župnijskega življenja. Najstarejša krstna matična knjiga sega že v leto 1612, urbarji se začnejo z letom 1608, več tematskih sklopov spisovnega gradiva pa sredi 17. stoletja. Samo starejših spisov je za približno 120 urejenih fasciklov, čemur moramo prišteti nekaj deset raznovrstnih knjig, od župnijskih matric, župnijskih in cerkvenih urbarjev, različnih računskih knjig, do beležk iz pastoralnega življenja nekdanje obsežne vipavske župnije. Takšno je današnje stanje urejenega arhiva, in to navzlic vnovični nesreči, ki je doletela župnišče pri nenadni evakuaciji na vrhuncu tržaške krize, ko se je nekaj gradiva izgubilo in uničilo. Velika izguba je zlasti izginotje bogate župnijske kronike z zgodovinskim pregledom, napisanim v 19. in 20. stoletju.³

Avtorja pričujočega prispevka je zanimalo zgoz arhivsko gradivo do konca 18. stoletja, kar v številkah pomeni ducat pregledanih fasciklov spisovnega gradiva, dva ducata župnijskih matric in prav toliko urbarjev. Med uporabljenim gradivom je našel na tri spomenike predrazsvetljenske, izrazito lokalno obarvane slovenščine s konca 18. stoletja. Na tem mestu sta dva v celoti

objavljena in komentirana, na tretjega in najobsežnejšega pa velja vsaj opozoriti morebitne potencialne raziskovalec lokalne zgodovine in zgodovine pisanega jezika.

1) Račun ključarjev cerkve sv. Hieronima na Nanosu za leto 1784

Letni račun ključarjev, tako imenovanih starešin romarske podružnice sv. Hieronima na Nanosu, sodi v snopič dokumentov o tej cerkvi, ki zajemajo časovni okvir od 1662 do 1784 in so uvrščeni med župnijske in dekanijske akte.⁴ Obraavnani račun je najmlajši med njimi, pisan na prepognjeno polo papirja s sumaričnimi podatki na hrbtni strani. Brez vsakršnega podpisa in pečata je mogel imeti le omejeno interno veljavo kot predloga pravega računa za sicer obvezno ratifikacijo.

V sumariju na hrbtni strani je iz kratice *lib.* in *s.* razvidno, da gre za enak denarni sistem - dukati, libre in soldi -, kot je bil tedaj nasploh v veljavi v vipavskih župnijskih in cerkvenih urbarjih.⁵ Enak sistem je bil uporabljen pri posameznih postavkah računa, vendar brez izrecne navedbe valute, ki smo jo v objavi dodali. Na levi strani objavljamo izvorno transkribirano besedilo, na sredini denarne vrednosti, na desni pa slovenski prevod, načeloma zvest skladnji besedila s konca 18. stoletja. Zaradi večje avtentičnosti so velike in male črke transkribirane dosledno po izvorniku, le da smo morali iz tehničnih razlogov izpustiti nekatere diakritične znake, zlasti dosledno pisanje preglasa " nad črko y.

/ PRILOGA: Faksimile računa cerkve sv. Hieronima za leto 1784/

Pri nanoškem cerkvenem računu je poleg močne narečne note posebno zanimiva izbira pisave - kurzivne gotice, ki je v slovenskih besedilih tako rekoč ne srečamo. Zapisovalce, najbrž

¹ Prim. Dr. Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, 1910-1916, str. 742-745.

² O požaru: ARS, Vic. A., 3k. 118, 1/68, lit. W V-4, s.1. (ad 1. 1. 1572).

³ Informacija vipavskega dekana g. Franca Pivka 10. 8. 1998.

⁴ Župnijski arhiv Vipava, lase. 28, Župnijski in dekanijski akti 1658-1810; snopič dokumentov o cerkvi sv. Hieronima na Nanosu 1662-1784.

⁵ Npr. prav tam, U 13, urbar cerkve sv. Marka v Vipavi 1725-1799.

Hrbna naslovna stran:

<i>Breyetye rottega leta 1784</i>	Prejetje od tega leta 1784
<i>12 zheba sl. 30</i>	12 čebrov (?) sl. 30
<i>se rum so vsieli 504 l lib. 10</i>	za ven so vzeli 504 (dukate) l lib.(ro), 10 (soldov)
<i>almosclue so ie 5 s.</i>	"almožne" (=miloščine) 5 s.(oldov)

Besedilo računa:

	duk	lib	sol	
<i>tu ie reytinga S. ieromena staraschintu 1784.</i>				To je račun starešin pri sv. Jeronimu 1784
<i>1. vob reytingach se kosilu duhounem beudimsko Phescho* vsob</i>	-	3	6	ob računih za kosilo dubovnikom
	8	1	10	trgatveni ("bendimski") stroški ("špeža") skupaj
<i>se moscht sBesche se worazhte seuvob se fasigone so dali</i>	3	1	-	za mošt stroški, za orače, vse skupaj
<i>se en Blantig so dali</i>	-	5	6	za "fasigone"*** so dali
<i>se trebesch sBesche ie blu</i>	2	-	-	za en "plavnik" (polovnik)*** so dali
<i>se vielku delu se resane</i>	3	-	-	za trebež stroškov je bilo
<i>se kuri bomozh</i>	4	4	4	za veliko delo - za rezanje
<i>feymoschtrauen schriberi</i>	1	-	-	za pomoč k uri
<i>ka ie vrberie Bregledauau</i>		2	12	župnikovega pisarju,
<i>se tistu kosilu Berurberih</i>	-	3	-	ko je pregledoval urbarje
<i>se schlof kureizer vot hische</i>	-	-	12	za isto kosilo pri urbarjih
<i>ta drugi dauß vot hische ie</i>	-	1	6	za "schlof"-krajcar od hiše
<i>vob Bresneman**** ie sBesche</i>	-	3	15	drugi dolg od hiše
<i>S. ieromena mieschnary ne staru voBasilu</i>				ob presnemanju (?) je izdatkov
<i>se sneych sBraulet si zierkae</i>	-	1	-	mežnarju sv. Jeronima na staro
<i>2 duaka Bo 10 groschu</i>	2	1	5	"opasilo" (=cerkveno proščenje)
<i>se Bostouano vot 1 Bisfina</i>	-	5	7	za spravlanje snega s cerkve
<i>2 Bosthi vtarch kefeymost(r)i</i>	-	1	10	dva (divjaka?)***** po 10 grošev
<i>S ieromena mischniri se Bogazho</i>	-	4	-	za poštnino od enega pisma
<i>se varbye se Bolodizho so vse vkob delouze</i>	-	1	-	2 pošti v trg k župniku
<i>mischniery boten lon</i>	-	1	-	mežnarju sv. Hieronima za pogačo
<i>S. ieromena</i>	7	2	14	za vrhje za "Bolodičo" (=lokucija) za vse skupaj delavce
<i>1. goldinar vot zirukue S ieromena</i>	4	3	-	mežnarju potnino (Botenlohn)
<i>feymoschtri se moscht so</i>	-	5	6	sv. Hieronima
	12	-	-	en goldinar od cerkve sv. Hieronima
				župniku za mošt

* najbrž bi moralo biti pravilno "sbesche" (špeža = stroški za hrano ali sama hrana), kot je v naslednji postavki

** verjetno so mišljene davčne fasije (Fassionen)

*** polovnik je na Vipavskem velika lesena posoda za pretakanje vina

**** morda napaka namesto "vob Bresnewani" (ob praznovanju)

***** morebiti gre za divjako, v vipavskem narečju necepljeno divjo trto⁶

⁶ Za razlago in pomen pri razumevanju izrazov se zahvaljujem kolegoma zgodovinarjema Matjažu Bizjaku iz Dolge Poljane in Suzani Brnč-Felčijan, doma iz Šentvida-Podnanosa.

župnikov pisar, ta je v računu tudi izrecno omejen, je očitno obvladal le nemško pisanje. Zapis slovenščine mu je delal opazne preglavice, tako da je končni izdelek tipičen primer improvizacije. Le-ta je opazna zlasti pri zapisovanju nekaterih glasov: glas *p* dosledno piše kot veliki *B*, *x* in *z* z nemškim *sch*, *č* pa vendarle kot *zh*. Sposojenk iz nemščine ne prilagaja slovenskemu fonetičnemu zapisu; tako ostaja *reytenga* namesta *raytenga*, *feymoschtri* in ne *fajmoschtri*. Značilne so tudi druge adaptirane besede iz nemščine: *almozne* (Almosen), *poten lon* (Boten-Lohn), *schriber* (Schreiber), *schlof kureizer* (najbrž Schlag-Kreuzer) in *shescha* (Spesen).

Poleg lapidarnosti zapiskov razumevanje besedila otežuje zlasti uporaba izrazito narečnih izrazov in (mikro) toponimov. Dodatna ovira je črkovna nedoslednost, še posebej pri mali in veliki začetnici. Nedvomno je bil zapisovalčev edini namen zaznamovati izdatke na način, da jih bo soseska ob glasnem branju mogla razumeti in potrditi, medtem ko je neohranjeni čistopis gotovo sestavil v nemščini.

2) Prisega novega mežnarja pri sv. Štefanu v Vipavi iz leta 1790

Mežnarjeva prisega iz leta 1790 je našla svoj prostor v foliantu velikega formata z arhivsko oznako U 22, označenem kot "urbar 1774-1799".⁷ V resnici ne gre za urbar, temveč za računsko knjigo letnih prihodkov in izdatkov vipavske župnijske cerkve sv. Štefana za obdobje od 1774 do 1799 s posamičnimi postavkami do vključno leta 1801. Prisega novega mežnarja, ki je nastopil službo po smrti prejšnjega, najbrž svojega očeta, upravičeno sodi prav sem, vendarle pa je zanimivo, da so jo zaznamovali kar na prvi strani sicer neštevilčne knjige, preden se začnejo kontinuirani letni računi.

V primerjavi s šest let starejšim nanaškim cerkvenim računom je mežnarjeva prisega bolj kakovostna, tako po kaligrafski kot po jezikovni in črkopisni plati. Napisana je v lični latinici, čeprav ne v baharičici sodobnih slovenskih knjig, temveč v mešanji nemško-romanski različici, ki je precej bližji računu iz leta 1784. Pojasnila, za kakšno besedilo gre, je v nemščini, le prisega sama je slovenska. Glasita se takole.

"1790 den 3. Ang: ist nach Absterben des Marko Kostainowitz gewesten Messner bei der Pfarr Kirchen St: Stephani in Wippach der von der Committät Neu gewelte Stephan Kostainowitz von einigen Committats Männern der Herrschafft Wippach vorgestelt und hat nachfolgendes Jurament unter nehmlichen Dato abgeführt.

Jest Stephanu Kostainowitz perseschem prot Vezhmemo gospnd Bogu ena pravo Risnizno jeno

Bres nse fonschie persega De jest Vozem en Svest jenn pravitschen Merzhnu bite tako temo Bogmo koker tem Bogatemo ena pravizna Mira date jenn od Nahenga zes ta Stara Tariffa moiga Lona pogiertati. Na Snetgo Matheuscha Dana nsem tem Druzen Komunskem Merzchnam nech Posodo Pravizno Sniert jeno So zachnat, jenu Tnde de jest Vozem en Svest Meschnar Te Zerkue St: Stephano Bite, Na to zerkonnu Premoscheine Koker Na moie lestne achtenga Date, Koker meni Buch Pomogate ozhe Amen."

V slovenskem prevodu bi se spretno besedilo in prisega glasila:

"3. avgusta 1790 je po smrti Marka Kostajnovica, nekdanjega mežnarja pri župnijski cerkvi sv. Štefana v Vipavi, nekaj mož iz komuna predstavila gospostvu Vipava od komuna novo izvoljenega Štefana Kostajnovica, ki je imenovanega dne opravil tole prisego.

Jaz, Štefan Kostajnovic, prisežem proti večnemu Bogu prava, resnično in brez vsakršne nevoščljivosti prisego, da hočem biti pravičen merčim (=merilec žita idr.), tako ubagemu kakor bogatemu dati pravično mero, od nikogar ne zahtevati svojega plačila čez staro mero, na dan sv. Matevža vsem drugim komunskim merčnikom pravično izmeriti in zaznamovati njihovo posodo, in tudi, da hočem biti zvest mežnar cerkve sv. Štefana, na cerkveno premoženje kakor na moje lastno paziti, kakor meni Bog pomagati hoče. Amen."

V zvezi z jezikom prisega velja pripomniti še to, da ne gre za domače vipavsko narečje, saj je precej opazen rovtarski način sklanjanja. Vse kaže, da sestavljalce prisega ni bil domačin in je pač pisal po svoje.

3) Računske beležke s konca 18. stoletja (1782?-1791?)

Računske beležke s konca 18. stoletja pripadajo za zdaj neznanemu zapisovalcu in sestavljajo približno polovico knjige majhnega formata sorodne vsebine iz obdobja od malo pred 1750 do leta 1765. Tudi ta knjiga je uvrščena v serijo župnijskih urbarjev,⁸ toda vprašljiva je celo to, ali je sploh cerkvenega izvora. Tako prvi, nemško pisani del, kot drugi, slovenski, sta gospodarske narave, očitno stroškovnika dveh upraviteljev iz različnega obdobja in z zelo različno izobrazbo. Pisava in jezik prvega namreč daleč presega okorne, le redko datirane beležke drugega, ki je pisal v domačem jeziku. Župnijski arhivar je datacija začetka knjige v leto 1741 utemeljil na letnici zabeleženega posevka na notranji strani platnic, vendar se sama računska knjiga ni začela dosti pred letom 1750. Sловnoca in prvi listi knjige so odtrgani, sledijo kontinuirani vpisi od 17. marca 1750 do 23. maja

⁷ Župnijski urad Vipava, U 22, urbar 1774-1799, s.p.

⁸ Župnijski urad Vipava, U 15 a, urbar 1741-1764, s.p.

1765. Besedilo je nemško, le leta 1750 in 1751 je nekaj postavk v italijanščini.

Šele pozneje, v začetku osemdesetih let 18. stoletja, je knjigo začel uporabljati prav tako neznan zapisovalec gospodarskih zadev, ki je pisal slovensko. Strani z zadnjim kronološkim vpisom iz leta 1765 sledi 17 listov oziroma 34 neoštevilčenih in nedatiranih strani, popisanih v slovenskem jeziku in značilni okorni pisavi. Naslednjih 13 popisanih listov je odtrganih, na koncu knjige pa je še 5 listov oziroma 10 strani slovenskega besedila. Večji del zadnjega lista je odtrgan, a je razvidna letnica 1791, ki je skoraj gotovo končna letnica vpisovanja. Na dveh mestih zasledimo tudi letnico 1782 in ta velja za spodnjo kronološko mejo. Zaradi pomanjkanja prostora se je zapisovalec zatekel še k izrabi prostora na ne povsem popisanih straneh prvega, nemškega dela knjige. Vpisu z dne 31. maja 1755 sledi slovenski vpis z letnico 1790 in nato še nekaj nedatiranih vpisov v slovenščini.

Za objavo smo izbrali samo nekaj, morda niti ne najbolj tipičnih slovenskih beležk. Prvi slovenski vpis v knjigi, zapisan po vpisu 31. maja 1755, je hkrati eden najmlajših in redkih datiranih, nastal jeseni 1790.

"Jest sem predau vinn 13 zhibarnu enu veidru nu 3 nafinu pu po 10 petiz emu veidru poverhi on meni LX petize poverhi skedenu nupotskrisno goro sa pervi krat sem pou nu verhe se kop vinn 8 cekinn nu 3 petiz nu tri groshe 1790 pred svetim martinom."

Drugi vpis je zapisan na prazni polovici strani po vpisu z dne 29. avgusta 1755:

"Hametau Tone smo snopye vasili. Tone hmet smo shezavali snopye do kosila Drezhe hmet dopudan potle ie biu shau domou sopopisavali Sudate ie monkahu en firkelz do pete je pershu iesu marie."

*Andrezhe hmet pothisho pred bendimo
Andrezhe hmet odpidan ie shau Borst po derva*

*Tone fant hmetau je trgov Vstranji
Tonzhe ie biu shau Borst po derna
Andrezhe hmet ne biu vou od direih (?)"*

Vsebinsko gre, kot rečeno, za gospodarske zadeve, iz katerih bi bilo ob skrbni analizi podatkov mogoče ugotoviti prenekatero zanimivost in najbrž tudi namen, če že ne avtorja zapisov. Vpisi zadevajo različne drobne izdatke za delavce, nakupe in posojila. Postavke so deloma prečitane, kar pomeni, da so bile obveznosti poravnane. Kot primer navajamo to postavko nakupa turščice v Gorici: *"Jest sem knpu Yurzo gorizi pet teden pred velikanoizhnim pandelkam 16 mernikon po 166 reipario."* Precejšen del je namenjen zaznamovanju opravil posameznih oseb, zapisovalec, imenovan v prvi osebi ednine, pa je imel tudi sam nekatere obveznosti in dolgove do kmetov, npr.:

"Toneti Gorupi sem dausan voly ien dan smo vorali."

Po jezikovni plati gre očitno za zapisovalčev lastni idiom. V primerjavi s prejšnjima besediloma je opaziti veliko manjši vpliv nemške skladnje, pa tudi izrazja in črkovnega nabora. Pri zadnjem pogrešamo predvsem nemški seh za glasova *š* in *ž*, tu sta praviloma pisana kot sh. Avtor "računske knjige" iz osemdesetih in devetdesetih let 18. stoletja je pisano nemščino obvladal bržčas zelo malo ali sploh nič. Njegov izdelek, ta obsega skupaj 45 razprto popisanih strani majhnega formata, je daleč obsežnejši od preostalih dveh, tako rekoč jezikovnih fragmentov, in je kot tak zanimiv primer jožefinske uradniške slovensčine "za domačo rabo".

The image shows a handwritten manuscript in cursive script. The text is written in dark ink on aged paper. It appears to be a list or account, with several lines of text. Some words are clearly legible, such as "Ljubljana" and "1792". There are also some numbers and dates, like "1792" and "1790". The handwriting is dense and characteristic of the 18th century.

vob Dvojničarstvu in vob	13	
S. mrazovskij no stvarni vob		
- silu - - - - -	3	
vob suvoj vobru labri zivotu	2	5
Z. J. vobru bo 70. vobru	5	
vob bo vobru vob 3. vobru	1	
Z. bo vobru vobru vobru	4	
S. vobru mrazovskij vobru	1	
vob vobru vobru vobru		
vob vobru vobru vobru	7	2
mrazovskij vobru vobru	4	3
S. vobru		
vob vobru vobru vobru		
vob vobru vobru vobru		